

rum i engelsk stil: påfågelsträdgården, rosensträdgården, fontänsträdgården och brunnsträdgården allra längst bort. Förutom skulpturer från antiken eller renässansen, som Axel Munthe uppenbarligen, liksom så många andra, utan större betänkande hemförde från Italien, finns där även ett lusthus och ett ekotempel. Eftersom Hildasholm sedan 1998 är öppet för allmänheten under sommarhalvåret förstår man att denna volym lämpar sig väl för försäljning efter avslutad visning. Boken som objekt passar det populära intresset för rundturer bland slott och herresäten, vilka erbjuder kulturhistoriskt och personhistoriskt bildande visningar samt möjlighet att därefter slå sig ner med kaffe och kaka i parken, leta odlingstips i rabatterna, bläddra i en nyköpt bok och kanske skriva ett vykort till någon vän eller väninna.

Avsaknaden av noter, personregister och mer samlad framställning av Hilda Munthes liv – ens i en enkel kronologi – gör volymen mindre användbar som historisk eller biografisk källa. Men såvitt jag vet finns det inget annat skrivet om Hilda Munthe i hennes egen rätt. Därför blir denna bok om Hildasholm med sina omutliga stenfasader – det hus som Axel Munthe lät arkitekten Torben Grut uppföra, samme man som ritat drottning Victorias Solliden på Öland och Stockholms Stadion – något slags motvikt till San Michele öppna arkader och Ijusa pergolor. All uppmärksamhet har länge riktats mot Axel Munthes person, men i Dalarna härskade hans hustru, den utomordentligt brittiska Hilda Pennington, som i sin barndom prytt engelska kakburkar och som på äldre dagar drack sitt eftermiddagste i trädgården. När brytningen mellan makarna blivit mer definitiv, utan att de någonsin tog ut skilsmässa, ville Hilda helst inte att Axel kom dit och träffade sina söner. Hon var inte heller villig att ta emot honom där när han blivit gammal och sjuk. Han fick i stället bo på Stockholms slott. En månad före hans död skrev hon ett vänligt brev till honom och nämnde även sin kärlek, men till skillnad från sönerna kom hon inte på Axel Munthes begravning. Hon sände inte ens en krans.

Elisabeth Mansén, Lund

Nils-Arvid Bringéus: *Västsvenska kistebrev*. Göteborgs Stiftshistoriska Sällskap, Göteborg 2003. 111 s., ill. ISBN 91–87316–06–04.

2002 utkom Nils-Arvid Bringéus med en dokumentation av ettbladstryck av läraren och boktryckaren Lars

Gullbransson i Varberg. Året därpå kom denna bok, den sjätte volymen i serien om sydsvenska kistebrev, med övriga västsvenska tryckare och deras produktion.

I Göteborg verkade flera boktryckare som gav ut kistebrev. Den förste i raden var Johan Ernst Kallmeyer som förestod ett tryckeri 1734–1742. Vid sin död efterlämnade han bl.a. ”Träformor till allehanda slags bilder”, vilket Bringéus tolkar som att han tryckte och gav ut kistebrev. Inga formar eller ettbladstryck från hans officin är dock kända. Det fanns i Göteborg ytterligare fyra tryckerier som gav ut kistebrev. Ett förestods av Immanuel Smitt 1735–1781. Från dennes officin är elva kistebrev kända, de flesta med religiösa motiv. En del av dem förekommer i något annorlunda utförande i andra sydsvenska tryckeriers produktion, såsom Berlings i Lund och J.P. Lundströms i Jönköping; övriga saknar svensk motsvarighet.

Det andra tryckeriet förestods av Lars Wahlström som verkade 1774–1821. Från hans officin är nio kistebrev kända idag, varav tre är omtryck av Smitts produktion. Med ett undantag är hans motiv hämtade från Nya testamentet. Smitts tryckeri övertogs av Samuel Norberg 1782. Han gjorde flera omtryck av tidigare kistebrev ur Smitts och Wahlströms produktion. Men han tryckte också egna, av vilka två är kända. De karakteriseras av en stor textmassa med religiöst innehåll. Hur länge Norberg verkade som kistebrevstryckare är inte känt. Han avled 1843. Ytterligare en boktryckare, Anders Magnus Lindgren (1826–1888), gav ut kistebrev. Endast ett är känt från hans officin: ”Göteborgs grundläggning genom Gustaf II Adolf år 1618”. Det utkom 1854. Lindgren hade även en boktryckarfilial i Uddevalla. Därifrån känner man inga kistebrev.

Boktryckeriet i Vänersborg förestods från 1774 i tur och ordning av flera personer. Johan Qvist som övertog det 1811 och drev det till 1840 gav ut kistebrev, varav fyra med motiv från Jesu liv är bevarade. Ytterligare två från samma tryckeri är kända. De har båda lång religiös text och påminner i utformning och innehåll om göteborgaren Samuel Norbergs tryck.

Även i Borås fanns ett tryckeri som gav ut kistebrev. Det startades av J.E. Lundström från Jönköping, bror till den kände boktryckaren J.P. Lundström därstädes. Tryckeriet i Borås förstördes av den stora branden i staden och Lundström flyttade därefter tillbaka till Jönköping. Ett kistebrev med lång text i två spalter hade han gett ut 1827 innan branden gjorde slut på verksamheten i Borås. Det heter ”Afrättning på de förnämsta Dygder, som en botfärdig skall beflita sig om, och de Synder för

hwilka han sig wakta skall". I den ena spalten beskrivs ingående 13 dygder och i den andra 13 synder. Det är ett stramt hållet blad som helt saknar figurativa inslag och endast har en enkel ram runt om. Samma mönster utgör skiljeväg mellan de båda spalterna.

I ett supplement till dokumentationen om Lars Gullbransson i Varberg visar Bringéus även ett nyfunnet foto av kistebrevet Ernst I av Hannover som endast blivit omnämnt i den tidigare boken. Dessutom återger han förlagan till ett av Lars Gullbranssons kistebrev "Nypongrens äventyr vid lägret i Skåne". Det är en berättelse i serieform som Bringéus visste måste ha en förlaga. Han fann förlagan och det visade sig att Fritz von Dardel var upphovsmannen. Jämförelsen visar att Gullbransson skickligt överfört Dardels fyra ark och 19 scener till ett enda ark med 17 scener utan att förlora något av vikt eller ens ge intryck av trängsel i framställningen. Gullbranssons scener saknar visserligen de mustiga detaljer som Dardel använder för att skapa miljön kring händelserna. Men i gengäld har de vunnit i tydlighet, trots att de fått begränsat utrymme. Genom detta exempel visar Bringéus på ett slående sätt hur bildskapare "för folket" arbetade: de bokstavligen mejslade fram sina budskap genom att rensa bort och förtydliga. Så arbetade kistebrevstryckarna och så arbetade bonadsmålarna, de senare många gånger med kistebreven som förlaga men med mycket större lust till färg och fägring.

I och med denna bok bör de svenska kistebrevstryckarnas bevarade produktion vara dokumenterad och Bringéus arbete med dem avslutat. En tanke dyker upp i mitt huvud. Skulle det vara möjligt att rekonstruera så att säga baklänges för att få fram utseendet på kistebrev som man på goda grunder antar har använts som förlagor av bonadsmålare, men som förkommit? Det skulle innebära att man måste klarlägga exakt de mönster som reglerade bonadsmålarens arbete med förlagorna. Kanske detta skulle vara lockande för en person som behärskar allt från kistebrev, målade bonader till förlageproblematik? I Sverige finns bara en sådan person.

Elisabeth Berglin, Lund

Thomas Sörensen: *Sista striden. De mörnerska husarerna vid Bornhöft*. Svenskt Militärhistoriskt Bibliotek, Stockholm 2004. 204 s., ill. ISBN 91-974384-7-2.

Sverige har nu haft fred i snart 200 år. De sista krigs-äventyr som landet var inblandat i ägde rum under

Napoleontidens slutskede. När en rad nationer slöt sig samman för att befria sig från den franska övermakten, gick Sverige med i alliansen trots att det innebar samarbete med arvfjenden Ryssland, som 1808–1809 erövrade Finland efter ett blodigt krig. Den svenska armén leddes av kronprinsen Karl Johan, Jean Baptiste Bernadotte, som alltså vände vapnen mot sitt eget fosterland. Avsikten var att få möjlighet att som ersättning för Finland erövra Norge från Danmark, som då var allierat med Frankrike. Karl Johan accepterade förlusten av Finland som slutgiltig, vilket dock inte merparten av hans officerare gjorde. Inom armén fanns en obehaglig känsla av att man kämpade på fel sida.

Den svenska armén opererade i Nordtyskland 1813. Karl Johan tycks ha hållit tillbaka de svenska trupperna avsiktligt och hela tiden haft planerna på att ta Norge från Danmark som huvudmål. På hösten gick de allierades nordarmé med bl.a. svenska trupper in i Holstein och attackerade den fransk-danska armé, som höll området. Denna drog sig tillbaka. Den 7 december kom svenska förföljare i kontakt med danskarna vid bondbyn Bornhöft i centrala Holstein. Danskarna hade just börjat slå läger i byn, när plötsligt Mörnerska husarerna ställde upp sig i slagordning på fältet utanför byn och inledde ett överraskande stormanfall. De överrumplade danskarna hann inte få ordning på sitt artilleri och sina skyttekompanier, utan husarerna lyckades rida omkull sina motståndare och tränga in på bygatorna. Man brukar räkna denna kavalleriattack som den sista segerrika strid som svenska arméer har utkämpat.

Om denna strid har historikern Thomas Sörensen skrivit en fängslande bok, *Sista striden*. I centrum står de Mörnerska husarerna. Sörensen har skrivit om dem tidigare, nämligen i sin avhandling från 1997, *Det blänkande eländet*. Denna studie (recenserad i Rig 1999:4) behandlar samma regemente vid slutet av 1800-talet, då det bytt namn till Kronprinsens husarer. Det låg då förlagt i Malmö och lades ner vid den stora förbandsavvecklingen 1927. Men i början av 1800-talet hade regementet som så många andra med värvade trupper namn efter sin chef, som 1801–1816 var Hampus Mörner. Under hans tid blev detta husarregemente berömt eller beryktat för två saker: krossandet av bondeupproret i Klågerup 1811 och den segerrika ryttarattacken vid Bornhöft 1813.

Sörensen skisserar den politiska bakgrunden till fälttåget i Nordtyskland. Han beskriver ingående de Mörnerska husarerna, vilka de var, hur de levde och vilka uppgifter de hade i sin tids samhälle. Det är slående hur